BISERICI CONSTRUITE ÎN JUDEȚUL CONSTANȚA
ÎN PERIOADA 1878-1923

Fotografiile bisericilor sunt preluate din Cataloagele de Inventar al bunurilor cu valoare istorică, artistică și documentară, realizat în anul 1967, ce se regăsesc în Arhiva Arhiepiscopiei Tomisului

DUMITRU CARABAȘ

BISERICI CONSTRUITE ÎN JUDEȚUL CONSTANȚA ÎN PERIOADA 1878-1923

EDITURA UNIVERSITARĂ
Bucureşti, 2020

Colecţia RELIGIE ŞI FILOSOFIE

Redactor: Gheorghe Iovan
Tehnoredactor: Ameluţa Vişan
Coperta: Monica Balaban

Editură recunoscută de Consiliul Naţional al Cercetării Ştiinţifice (C.N.C.S.) şi inclusă de Consiliul Naţional de Atestare a Titlurilor, Diplomelor şi Certificatelor Universitare (C.N.A.T.D.C.U.) în categoria editurilor de prestigiu recunoscut.

Descrierea CIP a Bibliotecii Naţionale a României
CARABAŞ, DUMITRU
Biserici construite în judeţul Constanţa în perioada 1878-1923 /
Dumitru Carabaş. - Bucureşti : Editura Universitară, 2020
Conţine bibliografie
ISBN 978-606-28-1094-8

726.5

DOI: (Digital Object Identifier): 10.5682/9786062810948

© Toate drepturile asupra acestei lucrări sunt rezervate, nicio parte din această lucrare nu poate fi copiată fără acordul Editurii Universitare

Copyright © 2020
Editura Universitară
Editor: Vasile Muscalu
B-dul. N. Bălcescu nr. 27-33, Sector 1, Bucureşti
Tel.: 021.315.32.47
www.editurauniversitara.ro
e-mail: redactia@editurauniversitara.ro

Distribuţie: tel.: 021.315.32.47 / 07217 CARTE / 0745.200.357
comenzi@editurauniversitara.ro
O.P. 15, C.P. 35, Bucureşti
www.editurauniversitara.ro

PREFAȚĂ

Lucrarea prezentată astăzi, purtând un titlu sugestiv: „Biserici construite în județul Constanța în perioada 1878-1923”, împlinește un gol resimțit în literatura noastră de specialitate cu privire la viața bisericească din Dobrogea anilor 1878-1923, supunând atenției un subiect de reală actualitate nu numai pentru istoria creștinismului românesc, dar și pentru istoria creștinismului sud-est european.

Cercetarea făcută de dr. Dumitru Carabaș, cu tenacitate și simț critic, întregește un important capitol din istoriografia dobrogeană și națională. Autorul își propune și reușește să ne prezinte într-o formă sistematică, conform normelor științifice și metodologice în vigoare, panoplia bisericilor construite în județul Constanța în perioada 1878-1923, în contextul revenirii Dobrogei la Patria-Mamă, după Războiul de Independență al României.

Perioada istorică supusă studiului reprezintă cei 45 de ani ce au trecut de la reintrarea Dobrogei în granițele românești și instalarea administrației românești între Dunăre și Mare (1878), până la reactivarea străvechii eparhii a Tomisului (1923). Problematica studiului o reprezintă lăcașurile de cult ortodoxe construite în perioada 1878-1923, în județul Constanța, practic în cuprinsul Arhiepiscopiei Tomisului de azi. Tema de cercetare se încadrează în culoarul cercetărilor științifice din domeniul teologiei istorice, scoțând în evidență realitățile vieții bisericești dobrogene din perioada modernă și contemporană, ceea ce constituie totodată importanța și actualitatea cercetării prezente.

Autorul a făcut o radiografie la fața locului a situației bisericilor care s-au construit în județul Constanța în perioada care ne interesează, studiind direct pisaniile și mai ales documentele din arhivele acestora. Semnificația cercetării propuse rezidă în cunoașterea în amănunt a vieții bisericești dobrogene din perioada 1878-1923, precum și validarea sau invalidarea ipotezelor de lucru enumerate de autor la începutul demersului său științific.

Numărul mare de biserici ridicate în această perioadă de aproape o jumătate de secol impresionează, mai ales dacă luăm în calcul și construirea de case parohiale pe lângă lăcașurile de cult, achiziționarea de vase, odoare, cărți de cult, veșminte preoțești și în special stabilirea unui teren destinat cimitirului.

Lucrarea se distinge prin mai multe calități care îi dau consistență științifică și originalitate, între care menționăm actualitatea și utilitatea sa în literatura teologică actuală, studiul completând un gol resimțit în istoriografia bisericească contemporană.

Pr. prof. univ. dr. Nechita Runcan

ABREVIERI

AAT = Arhiva Arhiepiscopiei Tomisului;

AT sec. XXI, Mănăstiri = Arhiepiscopia Tomisului la început de secol XXI, Mănăstiri, Editura Arhiepiscopiei Tomisului, Constanța, 2015;

AT sec. XXI, Protoieria I Constanţa = Arhiepiscopia Tomisului la început de secol XXI, Protoieria I Constanța, Editura Arhiepiscopiei Tomisului, Constanța, 2016;

AT sec. XXI, Protoieria II Constanţa = Arhiepiscopia Tomisului la început de secol XXI, Protoieria II Constanța, Editura Arhiepiscopiei Tomisului, Constanța, 2016;

AT sec. XXI, Protoieria Callatis = Arhiepiscopia Tomisului la început de secol XXI, Protoieria Callatis, Editura Arhiepiscopiei Tomisului, Constanța, 2016;

AT sec. XXI, Protoieria Medgidia = Arhiepiscopia Tomisului la început de secol XXI, Protoieria Medgidia, Editura Arhiepiscopiei Tomisului, Constanța, 2016;

AT sec. XXI, Protoieria Altinum = Arhiepiscopia Tomisului la început de secol XXI, Protoieria Altinum, Editura Arhiepiscopiei Tomisului, Constanța, 2016;

AT sec. XXI, Protoieria Carsium = Arhiepiscopia Tomisului la început de secol XXI, Protoieria Carsium, Editura Arhiepiscopiei Tomisului, Constanța, 2016;

Ep.Dun.Jos = Episcopia Dunării de Jos;

Inventar 30 sept. 1967 = Inventarul bunurilor cu valoare istorică, artistică și documentară, la data de 30 septembrie 1967;

Inventar 1 noiembrie 1967 = Inventarul bunurilor cu valoare istorică, artistică și documentară, la data de 1 noiembrie 1967.

I. INTRODUCERE

Dobrogea are un loc deosebit în inimile românilor, iar aceasta se datorează și faptului că această regiune a fost binecuvântată de Dumnezeu cu prezența nu numai a Sfinților Apostoli Andrei și Filip, ci și cu o mulțime de sfinți martiri, cuvioși și ierarhi, dintre care amintim doar pe Sfinții Zotic, Atal, Camasis și Filip de la Niculițel, Sfinții Epictet și Astion, Sfântul Dionisie Exiguul, Sfântul Bretanion, Sfântul Teotim, episcopul Tomisului, Sfântul Ioan Cassian și alți „călugări sciți”[1].

Dimensiunile urmelor catedralelor de la Noviodunum, Halmyris, Istria, Tomis și din celelalte cetăți antice dobrogene, precum și prezența, în perioada bizantină, a nu mai puțin de 14 episcopii în acest teritoriu constituie suficiente motive pentru interesul arătat de istoriografia românească, atât laică, cât și bisericească, acestui binecuvântat colț de țară.

Dobrogea a rămas peste timpuri un model de convieţuire interetnică și interconfesională, iar existența până aproape de începutul secolului XIX a Mitropoliilor Proilaviei și Silistra, sub stăpânire otomană, o demonstrează.

Urmare Războiului de Independență și prin Tratatul de pace de la Berlin din vara anului 1878 se recunoaște independența României, i se recunosc Dobrogea, Delta Dunării, Insula Șerpilor și se specifica faptul că linia de frontieră cu Bulgaria să pornească în continuarea Dunării, astfel încât să cuprindă populația compactă românească din aceste zone, iar partea din sud, Cadrilaterul să revină Bulgariei.

În acest context, la 14 noiembrie 1878, Dobrogea a reintrat oficial în componența statului român modern. 1878 reprezintă începutul unor procese profunde de transformare a țării și în special a acestui vechi, dar proaspăt teritoriu al patriei.

Iată argumentul pentru cea dintâi bornă a perioadei stabilite ca obiect de studii pentru cercetarea noastră, iar 1923 reprezintă cealaltă bornă, fiind anul reînființării Episcopiei Constanței, mai exact la 30 martie 1923, când Ilarie Teodorescu este ales episcop al Constanței, anticul Tomis, fiind instalat la 21 mai același an.

Perioada supusă studiului reprezintă cei 45 ani scurși de la reintrarea Dobrogei în granițele românești, de la instalarea administrație române, până la reînființarea vechii Episcopii a Tomisului. Aceste două evenimente

[1] Nechita Runcan, *IX. Contribuția „Călugărilor sciți” la înfăptuirea comuniunii și unității culturale europene,* în *Studii de Teologie istorică și patristică,* vol. VI, p. 332, Editura Vasiliana `98, Iași, 2013.

deosebite în viața dobrogeană, prin importanța lor atât de evidentă, conturează de la sine o etapă în istoria Dobrogei.

Restrângerea temei cercetate s-a impus cu necesitate, prin urmare, atât titlul, cât și conținutul lucrării reflectă acest aspect. Restrângerea am realizat-o prin *delimitarea temporală,* cu încadrarea precisă a perioadei de cercetare investigate între anii 1878-1923, care, alături de *delimitarea spațială* la sudul Dobrogei, județul Constanța, respectiv ceea ce formează în prezent Arhiepiscopia Tomisului, ne va permite o cercetare, dacă nu exhaustivă, cel puțin mai cuprinzătoare și în profunzime.

După cum am precizat din chiar titlul lucrării, *problematica* studiului o reprezintă lăcașurile de cult edificate atunci. Drumul parcurs de la viața bisericească dobrogeană în perioada circumscrisă, la delimitarea mai strictă, la care am ajuns în prezent, s-a impus de la sine, pe parcursul elaborării tezei de doctorat, datorită, în primul rând, materialului extrem de bogat descoperit și utilizat pentru prima dată într-o lucrare științifică, iar, în al doilea rând, curiozității de a ne apleca asupra comunităților locale, pe care le-am mai vizitat cu ocazia studiilor efectuate cu privire la aromânii din această zonă.

Menționez că, din cadrul domeniului Teologie, am ales subdomeniul Teologie istorică datorită interesului pe care mi l-a suscitat acesta încă din perioada studiilor de licență, titlul tezei de licență fiind *Imperiul vlaho-bulgar în contextul politic și religios al timpului* susținută la Facultatea de Teologie Ortodoxă din cadrul Universității București, sesiunea iunie 2003. Interesul pentru istorie l-am putut manifesta și în timpul cursurilor de la Masteratul Istoria și civilizația Mării Negre în Antichitate și Evul Mediu din cadrul Facultății de Istorie și Științe Politice din Universitatea „Ovidius" – Constanța, absolvite în anul 2006.

Tema de cercetare se încadrează în contextul cercetărilor științifice din domeniul teologiei istorice, în special în zona de interes stabilită de părintele coordonator prof. univ. dr. Nechita Runcan, care încearcă, atât prin munca proprie, cât și prin aportul doctoranzilor pe care îi îndrumă, să asaneze sursele de informare, scoțând la iveală realitățile vieții bisericești dobrogene din epoca modernă și contemporană, ceea ce constituie totodată însemnătatea și importanța cercetării noastre.

Îndreptarea atenției, în cercetarea de față, către zona Dobrogei mi-a fost facilitată de cursurile de la Masteratul amintit mai sus, dar și de perioada studiilor de doctorat, finalizate prin susținerea tezei *Aromânii din România. Nume de persoane,* în anul 2009, sub îndrumarea prof. univ. dr. Mile Tomici, știut fiind faptul că majoritatea aromânilor din România locuiesc în județele Constanța și Tulcea, cercetările pe teren oferindu-mi posibilitatea familiarizării cu multe dintre satele dobrogene. Acest lucru îl consider util în continuare, în vederea realizării unei radiografii la fața

locului a situației bisericilor care s-au construit în perioada care ne interesează, prin studierea directă, în cadrul cercetărilor pe teren a pisaniilor acestora și, eventual, a arhivelor lor.

Cercetarea propusă are avantajul faptului că în perioada respectivă arhivele erau constituite și păstrate cu oarecare atenție, ceea ce oferă accesibilitate la izvoare, dar, totodată, prezintă și un dezavantaj prin numărul foarte mare de publicații și documente de arhivă din perioada de referință, a căror parcurgere în căutarea informațiilor importante necesită timp îndelungat, existând riscul ca cercetarea să devină plictisitoare, prin ponderea cantitativă și nu atât calitativă a sesiunilor de cercetare.

Având în vedere precizările de mai sus privind încadrarea temei în contextul istoric, precizez că prin prezenta cercetare intenționez să stabilesc reperele istorice esențiale ale lăcașurilor de cult ridicate în județul Constanța în perioada 1878-1923, ceea ce a constituit și *scopul cercetării* din perioada studiilor doctorale în cadrul Școlii Doctorale de Teologie de la nivelul Universității „Ovidius" din Constanţa, din perioada 2013-2018, sub coordonarea Pr. prof. univ. dr. Nechita Runcan, ale cărei roade sunt prezentate în cele ce urmează.

Obiectivele cercetării științifice au fost următoarele:

- *primul obiectiv* – să asigur realizarea unei documentări profunde în domeniul de cercetare propus;
- *al doilea obiectiv* – să utilizez metodele de lucru alese, respectiv *analiza documentelor, studiul documentelor* și *studiul de caz,* așa cum am amintit mai sus;
- *al treilea obiectiv* – să dovedesc, prin intermediul numărului de biserici ctitorite în perioada de referință, că viața bisericească constănțeană a înflorit după reîntoarcerea Dobrogei la Patria Mamă;
- consemnăm aici o concluzie pe care nu am creionat-o ca obiectiv de la începutul cercetării, dar care s-a cristalizat în decursul elaborării lucrării noastre, anume faptul de necontestat că Biserica Ortodoxă Română și România au dat dovadă de acceptare a celor de alt neam și altă credință, de ajutorare a acestora, nu doar sporadic, punctual și întâmplător, ci sistematic și chiar instituțional.

Semnificația și importanța cercetării propuse rezidă în cunoașterea, în amănunt a vieții bisericești dobrogene în perioada 1878-1923, precum și în validarea sau invalidarea ipotezelor de lucru implicate de obiectivele enunțate mai sus.

Nădăjduiesc că paginile următoare dovedesc că am atins, măcar în parte, dezideratele stabilite la începutul demersului.

În urma cercetărilor am reușit să identificăm 35 dintre cele 36 de biserici consemnate de Arhimandritul de scaun Ieronim Ștefănescu, numit la 1 iunie 1879 revizor ecleziastic de către episcopul Iosif Gheorghian. Iar toate lăcașurile de cult pe care le-am întâlnit, fie, majoritatea, încă în uz, fie doar în documente de arhivă, sunt 148. Precizăm aici că unele localități apar de două ori în anumite tabele în care am încercat să sintetizăm informațiile pe care le-am analizat, aceasta deoarece respectiva comunitate a edificat, în fapt, două lăcașuri de cult. Astfel numele satului apare de două ori pentru că acolo au existat două biserici, una veche, care a devenit inutilizabilă, fiind înlocuită cu alta cu totul nouă. De obicei, am consemnat și odoarele care au rămas în uz de la fostul lăcaș de cult, anume icoane, cărți de cult sau, mai rar, sfinte vase. În aceste cazuri avem de a face, în fapt, cu două lăcașuri de cult care au fost ctitorite în epoci diferite, de către alți credincioși.

Lucrarea de față are o *Introducere* în care am inclus *Sursele de argumentare ale cercetării* și *Metodologia cercetării*. Aici vom prezenta stadiul actual al cercetărilor în domeniul de referință, indicând câteva teze de doctorat susținute de curând care au tratat subiecte apropiate de tema noastră de interes.

Capitolul întâi prezintă *Starea Dobrogei la 1878* în cadrul a trei subcapitole*: Context politic, economic, social și militar, Viața bisericească dobrogeană la 1878,* respectiv *Câteva date despre alte confesiuni din județul Constanța*. Am ales să redăm integral, în Anexe, atât *Proclamațiunea M.S. Regală către dobrogeni*[2]*,* cât și *Înaltul Ordin de Zi*[3]*,* deoarece aceste două documente constituie începutul efectiv al administrației românești în Dobrogea după o pauză de aproape cinci secole, dar, mai ales, pentru spiritul european al acestora, regele subliniind că „dreptatea României nu cunoaşte deosebiri de neam şi de religiune”, recomandând totodată ostaşilor români să respecte religia, familia şi moravurile populaţiei musulmane.

Al doilea capitol va trata despre *Starea clerului*, de asemenea, pe parcursul a trei subcapitole: *Episcopii Dunării de Jos în perioada 1878-1923, Reînființarea Episcopiei Constanței – episcopul Ilarie Teodorescu, Protoiereii Constanței din perioada 1878-1923*. Vom trece în revistă episcopii și protoiereii care au păstorit acest teritoriu, fără să insistăm prea mult asupra activității și operei lor, mai degrabă îi vom enumera, pentru ca greutatea lucrării să o reprezinte bisericile construite în județul Constanța în perioada 1878-1923, iar, dacă ne este permis să ne exprimăm astfel,

[2] Monitorul Oficial al României, 46, nr. 255, 16 noiembrie 1878.
[3] Monitorul Oficial al României, 46, nr. 254, 15 noiembrie 1878.

vedetele să fie comunitățile locale care au ridicat aceste lăcașuri de cult, prezentate în capitolul următor.

Capitolul al treilea, intitulat *Biserici constănțene*, constituie partea cea mai întinsă a lucrării, fiind împărțit în trei subcapitole: *Biserici ridicate înainte de Războiul de Independență, Lăcașuri de cult ctitorite între 1878-1900,* respectiv *Biserici edificate în perioada 1900-1923*. Aici am prezentat fiecare lăcaș de cult, încercând să aducem date și despre comunitatea care s-a nevoit pentru el, indicând chiar numele credincioșilor care s-au remarcat în vreun fel anume, acolo unde izvoarele ne-au permis să le identificăm ca atare.

La final am prezentat concluziile cercetării prin care am dorit să subliniem realizările comunităților de credincioși, materializate prin ridicarea, în perioada 1878-1923, doar în județul Constanța, a majorității bisericilor dintre cele 148 identificate de noi. Subliniem faptul că perioada de referință cuprinde și Primul Război Mondial care nu doar a stopat lucrările în desfășurare ci a și distrus sau cel puțin a avariat o bună parte din lăcașurile de cult existente.

Cele 300 de surse şi lucrări consultate le-am împărţit în cadrul Bibliografiei selective în opt categorii, astfel: *Izvoare și surse, Lucrări generale, Lucrări de specialitate, Albume, dicționare, monografii, Studii și articole, Periodice, Surse online* și *Lucrări inedite*.

Din volumul extraordinar de mare de documente de arhivă, Monitoare Oficiale ale României și alte materiale consultate, am ales să prezint în Anexe doar câteva pentru a introduce mai lesne cititorul în epoca și tema lucrării, argument pe care l-am avut în minte la constituirea anexelor. Fotografiile utilizate în lucrare sunt cele realizate cu ocazia inventarului din 1967, care se află în dosarele de inventar ale fiecărei parohii și în Arhiva Arhiepiscopiei Tomisului.

Doresc să mulțumesc pentru sprijinul acordat Înaltpreasfințului Teodosie, Arhiepiscopul Tomisului, pr. prof. univ. dr. Nechita Runcan pentru îndrumare și răbdare, precum și membrilor comisiei de doctorat pr. prof univ. dr. Ioan Moldoveanu, pr. prof univ. dr. Ionel Ene și pr. conf. univ. dr. Claudiu Constantin Cotan pentru recomandări. Tot aici, ţin să arăt recunoștință față de sprijinul necondiționat pe care mi l-a acordat domnul Ionuț Druche, precum şi faţă de personalul ce activează în cadrul Arhivei Arhiepiscopiei Tomisului, respectiv doamna Paulina Jecu şi domnul Flaviu Prescorniţoiu pentru sprijinul acordat în demersul de cercetare a documentelor pe care le păstrează şi pe care le au în grijă.

Totodată, mulțumirile mele se îndreaptă spre familia mea, care mi-a oferit sprijin, răbdare și dragoste.

I.1. Sursele de argumentare ale cercetării

Există o bogată bibliografie referitoare la Dobrogea, în general, reliefată succint și în Bibliografia consultată, dar subliniem lipsa unei lucrări închegate privind viața bisericească dobrogeană în perioada de interes pentru noi. Menționăm două teze de doctorat recente drept stadiul actual al cercetărilor în zona şi perioada de interes, astfel:

Ioana – Laura Caloean, *Repere istorice în evoluția vieții religioase din Dobrogea, în perioada 1878-1950, din perspectiva presei,* teză de doctorat, conducător științific pr. prof. univ. dr. Nechita Runcan, susținută în cadrul Școlii Doctorale Teologie la Universitatea „Ovidius" din Constanța, 2014.

Laurențiu Mănăstireanu, *Viața religioasă în nordul Dobrogei (1878-1918),* teză de doctorat, conducător științific prof. univ. dr. Nicolae Bocșan, susținută în cadrul Școlii Doctorale Istorie, Civilizație, Cultură la Universitatea „Babeș-Bolyai" din Cluj-Napoca, 2014.

Precizăm că informațiile oferite de presa laică sunt sporadice și trebuie tratate cu o minimă reținere, preferabil a fi confruntate cu documente de arhivă. Aici avem în vedere Monitorul Oficial al României, Arhiva Sfântului Sinod, Arhiva Arhiepiscopiei Dunării de Jos, Arhiva Arhiepiscopiei Tomisului, Arhiva Episcopiei Tulcei, Arhivele Naționale prin Direcția Județeană Constanța a Arhivelor Naționale și Biblioteca Academiei Române ca beneficiară a Depozitului Legal din 1885, având în atribuțiile sale publicarea bibliografiei retrospective a cărții și periodicelor românești[4], cu precizarea că, pentru prima dată în 1888, fondul de publicații periodice al Bibliotecii Academiei Române a fost menționat ca fond independent, iar în prezent, pe drept cuvânt, el constituie cea mai completă colecție din lume de periodice românești, publicate în limba română sau în alte limbi, peste 60.000 de titluri fiind catalogate în acest fond[5].

Un izvor de primă importanță și vechime îl constituie „Foile de inspecțiune" ale protopopilor constănțeni, care au dat dovadă de o mare putere de muncă şi acribie, dacă ar fi să le analizăm activitatea doar după inspecțiile făcute în teritoriu. Aceste documente sunt păstrate în Arhiva Arhiepiscopiei Tomisului.

Protopopii au inspectat fiecare parohie în parte, iar în urma activității întocmeau un document tipizat, „Foaia de inspecțiune", extrem de interesant și important, atât datorită informațiilor consemnate, cât și prin faptul că era completat de protopop, având astfel caracter oficial, precis și sigur.

---

[4]Acad. Duiliu Marcu, *Arhitectura,* București, Editura Tehnică 1960, p, 395.

[5] http://www.biblacad.ro/cataloage.html.

Protoiereul preciza data, parohia, hramul lăcașului de cult, starea externă a bisericii: curtea, zidăria, acoperișul, ușile și ferestrele, clopotnița; starea internă a bisericii: aspectul general, mobilierul, catapeteasma, pictura, pardoseala, sfânta masă, antimisul, sfânta împărtășanie de peste an, sfintele vase, veșmintele, cărțile de ritual, baptisteriu; Parohul: studiile, biblioteca parohială, reviste teologice, reviste economice și naționale, catalogul de cărți, alte aspecte cu privire la activitatea parohului; Cancelaria parohiei: registrele parohiei, familii ortodoxe, de alte confesiuni, de alte religii; Epitropia: membrii sunt în armonie? se țin ședințe lunare? condica de decizii, registrele de contabilitate, venituri, cheltuieli, acte justificative, numerar, excedent, buget, pangarul; Comuna: care este ocupația de predilecție a populației? există meșteșugari? sunt grădini cu pomi roditori? se ocupă locuitorii cu grădinăria și zarzavaturi? se ocupă cu stupăria (albinăritul)? se cultivă cartoful și s-a introdus ca aliment în hrana populației? se păstrează portul cu țtofe și pânzeturi de casă? Casa preotului: câți copii are și ce educație le dă? există o casă parohială? care este starea de curățenie a casei în care locuiește preotul? gospodăria dimprejurul casei și a locurilor sale, este ea îngrijită ca să poată fi un model pentru săteni? are plantație și îndeamnă și pe săteni de a face? Vizitele anterioare și lipsurile constatate; Cimitirul: împrejmuirea, capela, plantația, alinierea mormintelor; Observații; apoi urmau semnăturile, întâi a protoiereului, apoi a preotului paroh, a preotului ajutător și, în cele din urmă, epitropii.

O altă sursă importantă au constituit-o *Istoricele bisericilor* și *Listele de la inventarul realizat în anul 1967*.

Facem precizarea că din cele 148 de biserici care au făcut obiectul studiului nostru am identificat, un singur caz de inadvertență, respectiv la bisericile din Galița și Gîrlița, ale căror monografii au fost scrise de același preot, posibil Vlad Constantin, care era probabil paroh la *Gîrlița* și care la 1 noiembrie 1967 deservea și filiala *Galița* a parohiei *Gîrlița,* fapt ce a condus la schimbarea paginilor între ele sau, pur și simplu, datele fiind destul de vechi, iar informațiile preluate de la localnici, fără a dispune de sprijinul niciunui document, nu s-a putut ajunge mai mult decât atât la adevărul istoric, la vremea respectivă și având în vedere circumstanțele. Astfel textul curge, are logică doar dacă inversăm paginile 2 ale documentelor în cauză.

Apreciem că procentul de sub 1% pe care îl reprezintă situația expusă mai sus nu constituie un motiv suficient pentru a pune sub semnul întrebării întregul demers efectuat prin inventarierea bunurilor cu valoare istorică, artistică și documentară din toamna anului 1967, dimpotrivă, considerăm că nu atinge niciun prag de relevanță istorică, sociologică sau din perspectiva imagologiei, fapt pentru care acordăm încredere izvoarelor utilizate, ca izvoare de primă mână.

Am făcut aceste aprecieri în special datorită metodologiei utilizate, în sensul că fiecare listă de inventar este semnată și asumată de preotul paroh și de doi sau trei membri ai comisiei de inventariere de la nivel local, iar procesul verbal este semnat de protoiereu, în calitate de președinte și de trei sau patru preoți în calitate de membri ai comisiei de depistare și inventariere a bunurilor cu valoare artistică, istorică și documentară, legate de tradițiile istorice și spirituale ale poporului, existente în patrimoniul parohiei respective, care certifică verificarea lucrărilor constatând că au fost întocmite în conformitate cu Instrucțiunile departamentului Cultelor, pe baza instructajelor, îndrumărilor și sprijinului dat de domnul Mircea Neicov directorul direcției Studii și Documente din Departament în perioada anilor 1965-1967.

Comisia protopopească a fost constituită pe baza Ordinului Sfintei Episcopii nr. 922/1967 și a lucrat cu binecuvântarea și controlul episcopului Chesarie Păunescu, sub supravegherea Comisiei Centrale Eparhiale de inventariere condusă de Vicarul Arhimandrit Ieronim Motoc – președinte și Mihalache Eftimie – secretar.

În fiecare lucrare au fost cuprinse toate valorile cu importanță documentară, artistică și istorică, precum și valorile cu această însemnătate descoperite în timpul acțiunii, apoi sunt enumerate succint eventualele obiecte cu valoare deosebită. Fiecare lucrare, în integralitatea sa, a fost întocmită în cinci dosare pe formulare tipărite prin grija Episcopiei, care cuprind întregul patrimoniu istoric, documentar și artistic, precum și bunurile mobile, imobile și comune ale parohiei. Procesele verbale se încheie cu expresia „drept pentru care s-a încheiat prezentul proces-verbal în cinci exemplare, care s-au anexat la dosare”. Dintre acestea am putut identifica un exemplar care se păstrează în Arhiva Arhiepiscopiei, un exemplar la parohie.

De asemenea, menționăm lucrările de excepție ale unor clerici, astfel: arhimandrit Ieronim Ștefănescu, revizor bisericesc, *Raport nr. 9 din 5 oct. 1879* înaintat episcopului Iosif Gheorghian, protopop Gheorghe Rădulescu, *Starea religioasă a Dobrogei în decursul vremurilor,* București, 1904, respectiv protopop G.V. Niculescu, *Dare de seamă despre afacerile bisericești presentată P.S.S. Episcopului Pimen al Dunărei de Jos, Protopopia județului Constanța*, Stabilimentul Grafic, Albert Baer, București, 1905.

Tot aici amintim de bogata legislație laică, dar și eclezială ce s-a aplicat în perioada de referință, precum și anumite documente-reper, din care enumerăm doar următoarele: Constituțiile din 1866 și 1923; Decretul pentru înființarea unei autorități sinodale centrale, pentru afacerile Religiei Române, nr. 1.703 din 3 decembrie 1864; Legea clerului mirean și a

seminariilor din 1893 (modificată în 1906); Legea organică pentru alegerea mitropoliților și episcopilor eparhioți, cum și a constituirii Sfântului Sinod al Sfintei Biserici Autocefale Ortodoxe Române din 14 decembrie 1872; Lege pentru organizarea Dobrogei – 9 martie 1880; Lege pentru organizarea Dobrogei Nouă – 23 iulie 1921; Legea funciară – 3 aprilie 1882; Reforma agrară din 1913; Reformele votate la Iași în 1917 - lărgirea dreptului la vot; înfăptuirea reformei agrare; Legea privind reforma agrară din Oltenia, Muntenia, Moldova și Dobrogea – 14 iulie 1921.

I.2. Metodologia cercetării[6]

Procedura de cercetare, pe parcursul capitolelor dezvoltate în lucrarea de față și în munca de cercetare depusă în vederea atingerii scopului și a obiectivelor propuse s-a concretizat, așa cum am amintit și mai devreme, în primul rând în stabilirea obiectului de cercetat, anume lăcașurile de cult ridicate în județul Constanța în perioada 1878-1923. Astfel, evidențiem aici faptul că, în primul rând, după prima perioadă de cercetare, datorită volumului mare de informații, am stabilit această dublă delimitare, spațială și temporală, la care am adăugat limitarea interesului nostru doar la biserici.

Metodele de cercetare alese sunt specifice domeniului istorie, demonstrându-și avantajele evidente pe parcursul demersului științific întreprins.

Dintre metodele utilizate în cercetarea teologică contemporană amintim următoarele: metoda documentării, metoda cercetării bibliografice, metoda analizei textului sau a documentelor, metoda comparativă, metoda cantitativă, metoda microistoriei, metoda calitativă, metoda interactivă etc.

Abordarea metodelor de cercetare este diferită de la o temă la alta. De pildă cele două tipuri de metode – *cantitativă* și *calitativă* - nu sunt incompatibile și nu se exclud reciproc. De aceea pot fi utilizabile în aceeași cercetare. Dacă dorim să *măsurăm* un fenomen social sau religios, incidența anumitor răspunsuri în mijlocul populației și realizarea de corelații statistice între caracteristici măsurabile ale fenomenelor sociale sau religioase, vom adopta un *model de cercetare cantitativă*. Pe de altă parte, dacă vom urmări

[6] Aspecte din acest subcapitol au fost prezentate în cursul studiilor doctorale, sub forma unui referat de cercetare, fiind ulterior publicat, fapt pentru care dăm ca atare trimiterea bibliografică: Dumitru Carabaș, *Viața bisericească din Dobrogea în perioada 1878-1923*, în *Cercetări de teologie istorică și patristică,* editura Vasiliana '98, Iași, 2014, p. 188-227.

explorarea semnificațiilor asociate unui fenomen social sau religios, vom adopta un *demers de cercetare calitativă*.

Astfel, în cercetarea noastră am utilizat:

- metoda documentării;
- metoda cercetării bibliografice;
- metoda analizei textului sau a documentelor;
- metoda microistoriei.

Facem următoarele precizări cu privire la această metodă, a microistoriei, anume că fiecare lăcaș de cult prezentat în lucrarea noastră poartă marca acestei metode deoarece fiecare biserică este imaginea comunității respective, este produsul muncii și a jertfei credincioșilor, iar la înfrumusețarea sa participă toți: preot, protopop, arhiereu, localnici.

În alegerea metodologiei de cercetare am avut în vedere, pe de o parte, obiectul de cercetare – bisericile constănțene ridicate între 1878-1923, iar, pe de altă parte, izvoarele – lăcașurile de cult ca atare și documentele de arhivă.

De asemenea, am ținut cont de *Ipotezele de cercetare* formulate:

Ipoteza principală:

În județul Constanța au fost edificate lăcașuri de cult între 1878-1923.

Întrebare de cercetare:

Au fost ctitorite biserici în județul Constanța în perioada de referință?

Răspuns:	*NU*	- de ce?	- implicații;	
	DA	- câte?	- de către cine?	- când?
		- cum?	- cu ce au fost înzestrate?	
		- implicații, explicații, concluzii.		

Anticipăm puțin acum și precizăm că, în urma cercetărilor efectuate, putem afirma că, în perioada de referință, au fost ctitorite, „de la zero”, cel puțin 110 biserici doar în județul Constanța de către credincioșii din localitățile respective, care au înzestrat fiecare lăcaș cu toate cele necesare cultului. Majoritatea edificiilor sunt monumentale, fiind încă în uz, ceea ce demonstrează atât calitatea lucrărilor efectuate, cât și jertfa creștinilor.

De asemenea, au fost refăcute peste 30 cel mai adesea în sensul că vechiul lăcaș a fost dărâmat în întregime și a fost ridicată o biserică cu totul nouă, care păstra doar odoarele și hramul.

Tot aici arătăm dificultățile întâmpinate, astfel:

- ce fel de informații sunt necesare, despre ce și de ce sunt necesare?
- ce fel de date sunt utile – date cantitative și/sau calitative?
- care sunt metodele de colectare a acestor date (interviu, analiză de document, comentariu, exegeză etc.)?
- cum să procesăm informația rezultată din date?

Din aceste dileme ne-au salvat *Instrumentele de cercetare* alese:

- analiza documentelor de arhivă;
- studiul lăcașurilor de cult, a pisaniilor, în special;
- sinteza informațiilor obținute.

În urma utilizării metodelor, respectiv a instrumentelor de cercetare enunțate mai sus, am ajuns să prezentăm materialul următor, iar concluziile rezultate sunt expuse la locul lor în lucrarea de față, fapt pentru care aici nu aducem alte amănunte doar afirmăm că ipoteza de lucru a fost confirmată cu prisosință.

De asemenea, numărul impresionant al bisericilor construite în această perioadă, precum și grija comunităților de a le împodobi cu toate cele necesare, toate acestea ne fac să afirmăm că, dincolo de simpla confirmare a ipotezelor de lucru, în Dobrogea, în perioada de referință, viața bisericească a înflorit, amintind de perioada bizantină, când aveam în fiecare oraș o bazilică impunătoare, iar acum avem câte o catedrală în fiecare sat.

II. STAREA DOBROGEI LA 1878
II.1. Context politic, economic, social, militar și legislativ

Prin Tratatul de pace de la Berlin din 1 iunie – 1 iulie 1878 România este obligată să cedeze Rusiei județele Cahul, Bolgrad și Ismail, primind în schimb Dobrogea. Astfel că, în martie 1879, prin Decret domnesc „districtele de peste Dunăre (Tulcea și Constanța), până la o dispoziţiune ulterioară se alipesc la eparhia Dunărei de Jos, pentru a se putea da curs lucrărilor relative la administrația bisericească din această parte”[7], în 1891 starea de fapt devenind definitivă.

Conferința de Pace de la București, ținută în urma celui de-al doilea Război balcanic (1913-1914), va aduce României Cadrilaterul, cu cele două județe Durostor și Caliacra[8], ce vor fi încorporate Episcopiei Dunării de Jos, ocazie cu care județul Brăila trece la Episcopia Buzăului.

În martie 1923 se înființează Episcopia Constanței care va avea sub păstorire canonică județele Constanța, Durostor și Caliacra, Episcopiei Dunării de Jos rămânându-i doar Covurlui și Tulcea.

Cadrilaterul este pierdut în anul 1940, fapt pentru care Episcopia Constanței va păstra doar județele Constanța și Ialomița.

Astfel, în perioada de referință, respectiv 1878-1923, Dobrogea, fie ea mică sau mare, va fi păstorită, din punct de vedere al administrației bisericești, de către ierarhii Episcopiei Dunării de Jos.

Perioada de interes pentru studiul de față este caracterizată de un avânt extraordinar datorat preocupării administrației românești civile, dar și a interesului de care s-a bucurat viața religioasă a dobrogenilor, indiferent de apartenența religioasă sau etnică.

Când afirmăm acestea avem în vedere proclamația domnitorului Carol I către dobrogeni, publicată în Monitorul Oficial al României, 46, nr. 255, 16 noiembrie 1878, prezentată ca atare în Anexa nr.1.

De asemenea, pentru o imagine mai completă a contextului politic, apreciem necesar și consemnarea Înaltului ordin de zi adresat ostașilor români care intrau în Dobrogea, publicat în Monitorul Oficial al României, 46, nr. 254, 15 noiembrie 1878, Anexa nr. 2.

Din rândurile celor două documente se desprinde grija noii cârmuiri a Dobrogei pentru relațiile inter-etnice și inter-confesionale, fapt ce se va

---

[7] Preot Eugen Drăgoi, *Ierarhi și preoți de seamă la Dunărea de Jos 1864-1989,* Editura Arhiepiscopiei Tomisului și Dunării de Jos, Galați, 1990, p. 15.

[8] Mircea Mușat, Ion Ardeleanu, *De la statul geto-dac la statul român unitar,* vol. I, București, 1983, p. 271.

concretiza, în perioada supusă analizei, în construcția următoarelor lăcașuri de cult, astfel:

- Catedrala ortodoxă *Sfinții Apostoli Petru și Pavel* zidită între anii 1883-1885 și sfințită în 1895;
- Sinagoga de rit sefard în 1908 și Sinagoga aşkenazilor sau Sinagoga Mare, ridicată între 1911-1914;
- Biserica Romano-catolică *Sfântul Anton de Padova* zidită între anii 1935-1937, pe locul fostei capele ridicată în anul 1885;
- Moscheea Mare construită în anul 1910 la ordinul regelui Carol I;
- Biserica armenească *Sfânta Maria,* ridicată, din lemn, în anul 1880, dar care, din păcate, nu a rezistat timpului.

De asemenea, imediat după 1900, iată ce nota părintele protopop al județului Constanța, Gheorghe Niculescu: *„fiind vorba de înmulțirea populațiunei în Dobrogea, nu trebue să uităm că turcii ar trebui cât mai mult ocrotiți și bine tratați de administrație, iar locuitorii români dobrogeni să caute a intra în cea mai mare prietenie cu consătenii lor turci.*

Preoților li s-au dat instrucțiuni severe de P.S. Episcop de a învăța pe creștinii din parohiile lor nu numai să nu supere pe consătenii lor turci, dar să le respecte cultul și religiunea lor și să-i ajute la orice nevoe.

Turcii sunt credincioși Statului nostru și au o adevărată admirație pentru M.S. Regele.

Cu ocaziunea vizitei canonice a P.S. Episcop Pimen, toți turcii din sate eșeau întru întâmpinarea P.S. Sale cu copii și cu hogii lor, purtând flori și ramuri de verdeață în mâini, ca semn de supunere și devotament către șeful bisericii noastre de stat. Frumoase cuvinte de mulțumire li să spunea tutulor de către P.S. Epsicopul și îndeosebi hogilor, dându-le asigurări de liniște și prietenie din partea românilor, Îi îndemna să învețe limba românească și să-și trimită copii la școală pentru ca din ei țara să facă ofițeri în armată, slujbași în administrație și primari în sate, etc.”[9]

Din punct de vedere legislativ perioada analizată se caracterizează prin reglementarea multor aspecte ale vieții românești în general și a celei Dobrogene în special. Dintre actele normative emise în perioada de referință amintim doar câteva care s-au referit la spațiul dobrogean, astfel:

- Lege pentru alegerea mitropoliților și episcopilor eparhioți, și constituirea sîntului sinod al sîntei biserici autocefale ortodoxe române din

[9] Protopop G.V. Niculescu, *Dare de seamă despre afacerile bisericești presentată P.S.S. Episcopului Pimen al Dunărei de Jos. Protopopia județului Constanța,* la Stabilimentul Grafic, Albert Baer, București, 1905, p. 60

19 decembrie 1872 cu modificările din 22 ianuarie 1895[10] - Legea organică din 1872 – bazele Sfântului Sinod al Bisericii Ortodoxe Române;

- Regulamentul pentru punerea în aplicare a legei clerului mirean din 14 ianuarie 1894;
- Lege asupra clerului mirean și seminariilor din 1 iunie 1893 cu modificările din 1 martie 1895[11];
- Legea pentru organisarea Dobrogei din 9 martie 1880 cu modificările din 30 martie 1886, care prevedea: *„art. 3 Toți locuitorii din Dobrogea cari, în ziua de 11 aprilie erau cetățeni otomani, devin și sunt cetățeni români…", art. 5 „locuitorii din Dobrogea, deveniți cetățeni români, sunt egali înaintea legii, se bucură de toate drepturile cetățenești și pot fi numiți în funcții publice, fără osebire de origine și religiune." Art. 11 „Până la regularea definitivă a proprietății și posesiunei imobiliare în Dobrogea, această proprietate și posesiune se dobândesc, se conservă, se transmite și se pierde conform legilor otomane în vigoare până la 11 Aprilie 1877…" art. 16 „Religiunea ortodocsă a resăritului este religiunea domnitore și în Dobrogea. Aceste județe fac parte din eparchia Dunărei de jos. Protoiereii județelor și clerul ortodox al catedralelor din Tulcea și Constanța sunt salariați de către Stat. Clerul de la celelalte biserici ortodoxe este plătit de către comune și comunități, după un regulament de adminsitrațiune publică, ce se va promulga prin decret domnesc." Art. 17 „Personalul și întreținerea principalelor moschee musulmane din Tulcea, Constanța, Babadag, Măcin, Medjidia, Hârșova, Isaccea, Sulina și Mangalia vor fi plătite de către Stat, dupe un regulament de adminsitrațiune publică, promulgată prin decret domnesc." Art. 18 „Clerul celorlalte confesiuni și bisericile și templele lor, se vor întreține de comunitățile coreligionare. Nimeni nu va fi îndatorat a contribui la întreținerea unui cult la care nu aparține." Art. 19 „Instrucțiunea în scolele plătite de Stat sau de comună este gratuită. 20 Învețământul este liber, întrucât însă exercițiul seu nu ar atinge bunele moravuri, ordinea publică și sănătatea copiilor. Se vor înființa treptat școle primare în tote comunele Dobrogei…" art. 25*

---

[10] Legea organică pentru alegerea mitropoliților și episcopilor eparhioți, cum și a constituirii Sfântului Sinod al Sfintei Biserici Autocefale Ortodoxe Române din 14 decembrie 1872, în Codul General al României, vol. II, „Legi uzuale" 1860-1903, de C. Hamangiu prim-procuror al Tribunalului Ilfov, editura Librăriei Leon Alcalay, Bucuresci, 1903, p. 1.529-1.534, p. 270-274; www.dacoromanica.ro, Biblioteca Digitală a Bucureștilor www.digibuc.ro, accesat 07.01.2016.

[11] Lege asupra clerului mirean și seminariilor din 1 iunie 1893 cu modificările din 1 martie 1895, în Codul General al României, vol. II, „Legi uzuale" 1860-1903, de C. Hamangiu prim-procuror al Tribunalului Ilfov, editura Librăriei Leon Alcalay, Bucuresci, 1903, p. 2.765-2.777, p. 1.506-1.518; www.dacoromanica.ro, Biblioteca Digitală a Bucureștilor www.digibuc.ro, accesat 07.01.2016.